

تحلیلی بر پایان نامه های جمعیت شناسی مسائل گذشته و نیازهای آینده^۱

دکتر محمدجلال عباسی شوازی^۲

زینب کاوه فیروز^۳

چکیده

تحقیقات جمعیت شناسی در ایران رسماً از دهه ۴۰ آغاز شد و از دهه ۱۳۵۰ تا بحال این رشته در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد تدریس گردید. برای اولین بار در ایران، در سال ۱۳۸۱ دوره دکتری جمعیت شناسی نیز در دانشگاه تهران تاسیس شد. بدون شک برنامه ریزی و جهت گیری های آینده رشته جمعیت شناسی در کشور مستلزم بررسی و امعان نظر دقیق در مورد تحقیقات و آموزش گذشته جمعیت شناسی در کشور می باشد. ارزیابی آموزش و تحقیقات گذشته برای تعیین استراتژی های لازم برای توسعه جمعیت شناسی متناسب با نیازهای جامعه مفید خواهد بود. هدف از این مقاله بررسی اهداف و ویژگیهای پایان نامه های جمعیت شناسی که طی چهار دهه گذشته در کشور انجام شده اند می باشد. برای رسیدن به این هدف، پایان نامه هایی که در یکی از مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و یا دکتری نگاشته شده و به یکی از مسائل جمعیتی پرداخته، مرور، و تجزیه و تحلیل می گردند. و در پایان با توجه به خلاءهای موجود در مطالعات گذشته، برخی از موضوعاتی که در آینده برای تحقیقات جمعیتی مهم خواهد بود ارائه می شوند.

واژگان کلیدی

تحقیقات جمعیت شناسی، پایان نامه های جمعیتی، مسائل جمعیتی گذشته، نیازهای تحقیقات جمعیتی، جمعیت شناسی به عنوان موضوعی بین رشته ای

۱- این مقاله بر مبنای پژوهشی که با حمایت معاونت پژوهشی دانشگاه تهران در بخش تحقیقات جمعیت شناسی مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی انجام شده نگارش یافته است. نسخه اول این مقاله در نخستین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران (تحولات اخیر و آینده جمعیت در ایران)، ۲۹-۳۰ بهمن ۱۳۸۱ به صورت پوستر ارائه گردید. از پیشنهادات و نظرات اصلاحی آقای دکتر محمد میرزائی سپاسگزاری می گردد.

۲- استادیار گروه جمعیت شناسی دانشگاه تهران

۳- دستیار تحقیق، بخش تحقیقات جمعیت شناسی، دانشگاه تهران

مقدمه

پژوهش حاضر در پی آن است تا سیر پایان نامه های نگارش یافته در زمینه جمعیت شناسی در ایران را مورد بررسی قرار دهد. نتایج حاصل از بررسی سیر تکوینی مطالعات جمعیتی، علاوه بر مستحکم نمودن بنیانی برای جمعیت شناسی ایران به عنوان یکی از گامهای اساسی در توسعه و تکوین پژوهش می تواند به محققین، دانشجویان و نیز برنامه ریزان و سیاست گذاران در امر توسعه اقتصادی و اجتماعی و مهمتر از همه به بررسی و ارزیابی علم جمعیت شناسی در ایران کمک نماید. بررسی این بعد از تحقیق و نتایج حاصله از آن می تواند جهت و نوع پایان نامه های انجام شده در زمینه مسائل جمعیتی در ایران را نشان دهد. با توجه به طبقه بندی موضوعات جمعیتی، می توان ملاحظه نمود که در هر کدام از محورهای عمده جمعیتی، چه تحقیقاتی صورت گرفته است؟ محققین و دانشجویان در پایان نامه های خود از چه روش ها و تکنیک هایی استفاده کرده اند؟ کدام یک از روش ها و تکنیک ها در پایان نامه های جمعیتی بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است؟ آیا دانشجویان بیشتر از روش های میدانی در تحقیقات خود استفاده کرده اند یا از روش های اسنادی و کتابخانه ای؟ در رشته جمعیت شناسی کدام یک از موضوعات جمعیتی بیشتر مورد بررسی قرار گرفته است؟ بیشتر مطالعات جمعیتی در چه مقطع تحصیلی انجام گرفته است؟ و نهایتاً اینکه، موضوعات اصلی مورد مطالعه جمعیتی در دهه های مختلف چه بوده است؟

از آنجا که عمده محققین جمعیت شناسی را فارغ التحصیلان این رشته در کشور تشکیل می دهند، لذا این بررسی درصدد است تا به بررسی پایان نامه های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری که موضوعات جمعیتی را مورد مطالعه قرار داده اند، بپردازد. انتظار می رود تا بررسی ویژگی های تحقیقی هر دوره، محققین و علاقه مندان جمعیت شناسی، ضمن مطالعه کیفیت تحقیقات جمعیتی در گذشته به جستجوی موضوعات و مسائل جمعیتی حال و آینده پرداخته و با کنکاش و پژوهش راه حلی برای آن مسائل ارائه نمایند.

سابقه مطالعات جمعیتی در ایران

واژه دموگرافی در سال ۱۸۵۵ میلادی برای نخستین بار توسط یک محقق فرانسوی به نام آشیل گیار^۱ به کار رفت. شناخت وقایع جمعیتی و آمار در قرن ۱۹ در غرب شکوفا شد و

سپس به صورت های مختلف در ایران به عنوان علوم نوین نشر یافت. قبل از تاسیس موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۳۷، رشته هایی از قبیل جامعه شناسی، جمعیت شناسی، مردم شناسی و روان شناسی اجتماعی به مفهوم علمی جای مشخصی نداشت. با تاسیس موسسه مطالعات و تحقیقات در سال ۱۳۳۷ در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، بخش تحقیقات جمعیت شناسی نیز به عنوان یکی از حوزه های علوم اجتماعی فعالیت خود را آغاز نمود و اولین محققین جمعیتی وارد عرصه تحقیق شدند. موسسه مطالعات و تحقیقات از آغاز تاسیس به بررسی وضعیت رشد جمعیت اقدام نمود و سرشماری سال ۱۳۳۵ این امکان را فراهم نمود تا محققین به بررسی حجم و مشخصات عمده ساختمان جمعیت بپردازند. در سال ۱۳۴۴ بخش تحقیقات جمعیت شناسی، مطالعات جمعیتی خود در حوزه های مختلف تخصصی جمعیت شناسی آغاز نمود. در این دوران برخی از جمعیت شناسان خارجی نظیر آلفرد سووی^۱ و برخی از موسسات جمعیتی نظیر موسسه ملی مطالعات جمعیت شناسی فرانسه نقش مهم و اساسی در پیشرفت و توسعه این علم در ایران داشته اند (نراقی، ۱۳۷۹). از سال ۱۳۳۷ تا پایان سال ۱۳۷۸ تعداد ۵۹ طرح تحقیقاتی در زمینه مسائل جمعیتی توسط بخش تحقیقات جمعیت شناسی موسسه به انجام رسیده است (دانشکده علوم اجتماعی، ۱۳۸۱).

در سال ۱۳۵۱ دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران در قالب گروه آموزشی جمعیت شناسی در مقطع کارشناسی دانشجو پذیرفت و در سال ۱۳۶۷ جهت توسعه و اعتلای آموزش و پژوهش، در مقطع کارشناسی ارشد نیز اقدام به پذیرش دانشجو در رشته جمعیت شناسی گردید. در سال تحصیلی ۱۳۸۱ نیز اولین دوره دکتری جمعیت شناسی در دانشگاه تهران راه اندازی گردید. علاوه بر آن، بدلیل چند رشته ای بودن جمعیت شناسی، برخی از رشته های علمی در حوزه علوم اجتماعی و بهداشت نیز در دهه های اخیر به بررسی موضوعات جمعیتی پرداخته اند.

برخی از محققین به مرور ادبیات مطالعات انجام شده در زمینه های علوم اجتماعی پرداخته و با بررسی تحقیقات انجام شده در صدد ارائه راهکارها و پیشنهاداتی درحوزه مطالعاتی مورد نظر بر آمده اند (صدیق سروستانی ۱۳۷۹، آزاد ارمکی ۱۳۷۹، محسنی و کوثری ۱۳۷۸، نراقی ۱۳۷۹). در سطح بین المللی نیز مطالعاتی در زمینه فراتحلیل پژوهش های انجام شده، صورت گرفته است (بوت و هایس ۲۰۰۰، گازو ۱۹۸۷، هانگر، اسمیت و جکسون

۱۹۸۴). کتابشناسی گزیده جمعیت و نیروی انسانی (لطفی ۱۳۶۹) فهرستی از گزارش های کارشناسی، کتب و مقالات جمعیتی موجود را ارائه نمود. کاظمی پور و دیگران (۱۳۷۳) نیز در قالب طرحی تحقیقاتی در بخش تحقیقات جمعیت شناسی موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، مجموعه ای با عنوان "کتابنامه تشریحی جمعیت شناسی" تدوین نمودند. در این مجموعه، شناسنامه کتابهای مرتبط با موضوعات جمعیت شناسی همراه با فهرست فصول آنها آورده شده است. علیرغم این، تا بحال پژوهشی در زمینه تحلیل مطالعات جمعیتی انجام شده در ایران صورت نگرفته است. تحقیق حاضر برآنست تا با بررسی پایان نامه های جمعیت شناسی و حوزه های مطالعاتی انجام شده، در حد امکان خلاء موجود در زمینه بررسی مطالعات جمعیت شناختی ایران را پر نماید.

روش بررسی

برای دستیابی به اهداف این پژوهش، از روش اسنادی (کتابخانه ای) بهره گرفته شد و پایان نامه های دانشجویانی که حوزه مطالعات آنها طی سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۸۰ موضوعات جمعیتی بوده، بررسی گردید. مراحل انجام تحقیق به ترتیب ذیل بوده است:

الف) بررسی پایان نامه های دوره های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در کتابخانه های دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، دانشکده های پزشکی دانشگاه تربیت مدرس و دانشگاه تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران و دانشگاه شهید بهشتی در طول دوره ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۰ و تهیه لیست پایان نامه های مرتبط با موضوعات جمعیتی

ب) تهیه خلاصه ای از اهداف، داده ها و روش مورد استفاده، تکنیک جمع آوری اطلاعات، روش تحلیل داده ها و نتیجه کلی منتج از بررسی پایان نامه های مورد نظر

ج) تهیه لیستی از متغیرهای مورد نظر برای تجزیه و تحلیل پایان نامه ها

د) کدگذاری، استخراج و تجزیه و تحلیل داده ها

پس از بررسی پایان نامه ها، عناوین پایان نامه ها بر حسب موضوعات جمعیتی در ۱۴ محور طبقه بندی گردید. این محورها به ترتیب حروف الفبا عبارتند از: ازدواج و طلاق، باروری، بهداشت و تنظیم خانواده، جمعیت و اشتغال، جمعیت و آموزش، جمعیت و توسعه، جمعیت و شهرنشینی، جمعیت و مسکن، رشد جمعیت، زنان، سیاست های جمعیتی، مرگ و میر،

مهاجرت و ویژگی های جمعیتی استان ها.

پایان نامه های مورد بررسی بر حسب محورهای نظیر حوزه مطالعاتی (موضوع)، جنس، مقاطع تحصیلی، دانشگاه و دانشکده، سال نگارش پایان نامه، محدوده مورد مطالعه (قلمرو پژوهش) و روش تحلیل اطلاعات مورد بررسی قرار گرفتند. در این قسمت محورهای مورد بررسی به اختصار توضیح داده می شود.

- رشته تحصیلی: با توجه به بین رشته ای بودن جمعیت شناسی، علاوه بر پایان نامه هایی که توسط دانشجویان جمعیت شناسی نگاشته شده بود، آندسته از پایان نامه هایی که توسط دانشجویان رشته های جامعه شناسی، پژوهشگری، مردم شناسی، بهداشت عمومی و آموزش بهداشت، آمار حیاتی و زیستی، پرستاری و مامایی به یکی از موضوعات جمعیتی پرداخته بود، شناسایی و بررسی شد.
- مقطع تحصیلی: همانگونه که قبلاً ذکر گردید، مطالعات جمعیت شناسی از دهه ۱۳۴۰ در ایران آغاز گردید و با توجه به اهمیت مطالعه موضوعات جمعیتی، طی دو دهه دانشجویان در مقطع کارشناسی به بررسی مسائل جمعیتی می پرداختند. گسترش رشته جمعیت شناسی از سال ۱۳۶۷ آغاز گردید. علیرغم متفاوت بودن کیفیت پایان نامه های دوره کارشناسی با مقاطع بالاتر، بمنظور بررسی جامع ادبیات جمعیت شناسی طی دهه های اخیر، تصمیم گرفته شد که کلیه پایان نامه هایی که در مقاطع تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تدوین شده اند، بررسی گردد.
- دانشگاه: با توجه به اینکه رشته جمعیت شناسی از ابتدا در دانشگاه تهران تاسیس گردید، تصمیم بر آن بود تا صرفاً پایان نامه های انجام شده در این دانشگاه مورد بررسی قرار گیرد. ولی با توجه به بین رشته ای بودن موضوعات جمعیت شناسی، پایان نامه های جمعیتی سایر رشته ها و دانشگاهها نیز بررسی گردیدند. از اینرو، در این تحقیق پایان نامه های انجام شده در دانشگاه های تهران، تربیت مدرس، شهید بهشتی و علوم پزشکی ایران بررسی شدند. لازم بذکر است که مرکز جمعیت شناسی دانشگاه شیراز نیز در دهه های اخیر به تربیت دانشجویان این رشته پرداخته و یا به انجام تحقیقات جمعیتی مبادرت ورزیده است. برخی از شعبه های دانشگاه آزاد اسلامی نیز با تاسیس دوره کارشناسی ارشد جمعیت شناسی در گسترش آموزش جمعیت شناسی دخیل بوده اند. با اینحال، با توجه به محدود بودن زمان و هزینه، امکان بررسی پایان نامه های انجام شده در سایر دانشگاهها میسر نشد.

- دانشکده: پایان نامه های جمعیتی دانشکده های علوم اجتماعی، علوم پزشکی، بهداشت، و پرستاری و مامایی دانشگاه های مذکور مورد مطالعه قرار گرفتند.
- سال های مورد بررسی: با توجه به سابقه آموزش جمعیت شناسی در کشور، پایان نامه های مرتبط با موضوعات جمعیتی در طول دوره ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۰ به تفکیک سال بررسی شدند.
- محدوده مورد مطالعه: پایان نامه ها بر حسب قلمرو پژوهشی (محدوده مورد مطالعه) به حوزه های کل کشور، استان، شهرستان، شهر، روستا و سایر تقسیم گردیدند.
- روش تحلیل اطلاعات: روش هایی که پایان نامه های مذکور از آن استفاده نموده اند، عبارتند از تحلیل های اولیه^۱، تحلیل های ثانویه^۲، و ترکیبی از دونوع تحلیل ذکر شده.^۳

مقولاتی که از پایان نامه ها استخراج گردیده و بر مبنای آن پایان نامه های جمعیتی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته اند، در جدول ۱ مشخص گردیده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- ۱- روش تحلیل اولیه (Primary Analysis Method) در این روش، با استفاده از مطالعات میدانی و پیمایشی جمع آوری می گردند.
- ۲- روش تحلیل ثانویه (Secondary Analysis Method) در این روش، اطلاعات و داده های مورد نظر از طریق روش های اسنادی و مطالعات کتابخانه ای و نیز سرشماری ها به دست می آید. به عبارت دیگر، روش تحلیل ثانویه بر استفاده از تحلیل داده های سرشماری و مطالعات اسنادی تأکید دارد.
- ۳- روش ترکیبی: برخی از مطالعات نیز از دو روش تحلیل اولیه و ثانویه به طور همزمان بهره گرفته اند (برای مطالعه بیشتر به کتاب دواس، ترجمه هوشنگ ناییبی، ۱۳۷۶ مراجعه شود).

جدول ۱- محورهای مورد نظر در بررسی وضعیت تحقیقات جمعیت شناسی در ایران

محورهای مورد بررسی	
جنس	زن، مرد
روش تحلیل	اولیه، ثانویه، ترکیبی
تکنیک جمع آوری اطلاعات	اسنادی، پیمایشی
موضوع	ازدواج و طلاق، باروری، بهداشت و تنظیم خانواده، جمعیت و آموزش، جمعیت و اشتغال، جمعیت و توسعه، جمعیت و شهرنشینی، جمعیت و مسکن، رشد جمعیت، زنان، سیاست های جمعیتی، مرگ و میر مهاجرت، ویژگی های جمعیتی استان ها
محدوده	کل کشور، استان، شهرستان، شهر، روستا، سایر
سال های مورد بررسی	بی تاریخ، دهه ۲۰، دهه ۴۰، دهه ۵۰، دهه ۶۰، دهه ۷۰
مقطع تحصیلی	کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری
رشته تحصیلی	جمعیت شناسی، جامعه شناسی، مردم شناسی، آمار زیستی و حیاتی، بهداشت عمومی و آموزش بهداشت، پرستاری و مامایی، کارشناسی علوم اجتماعی
دانشگاه	تهران، تربیت مدرس، شهید بهشتی، علوم پزشکی ایران
دانشکده	علوم اجتماعی، علوم پزشکی، بهداشت، پرستاری و مامایی

یافته های تحقیق

توزیع پایان نامه ها به تفکیک جنس و مقطع تحصیلی

مطابق جدول ۲ از مجموع ۲۱۸ پایان نامه مورد بررسی، ۸۲ پایان نامه در مقطع کارشناسی، ۱۲۸ پایان نامه در مقطع کارشناسی ارشد و ۷ پایان نامه در مقطع دکتری نگاشته شده است. به عبارتی دیگر، ۵۸/۷ درصد پایان نامه ها در مقطع کارشناسی ارشد، ۳۸/۱ در صد در مقطع کارشناسی و تنها ۳/۲ درصد پایان نامه های جمعیتی در مقطع دکتری نگاشته شده اند. یکی از دلایل کمتر بودن تعداد پایان نامه های مقطع کارشناسی و دکترا نسبت به مقطع کارشناسی ارشد، اینست که در مقطع کارشناسی، رشته جمعیت شناسی (بجز دوره ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۹) به صورت یک رشته مستقل وجود نداشته و از سوی دیگر گذراندن پایان نامه برای دانشجویان این مقطع به صورت اختیاری بوده است. علاوه بر آن، دوره دکتری

جمعیت‌شناسی در ایران برای اولین بار در سال تحصیلی ۱۳۸۰-۱۳۸۱ برگزار گردیده، و از اینرو آندسته از پایان‌نامه‌هایی که در مقطع دکتری مورد بررسی قرار گرفتند مربوط به سایر رشته‌ها می‌باشند.

با در نظر گرفتن مقطع تحصیلی و جنس، بیشترین تحقیقات انجام شده توسط دانشجویان پسر (۴۱/۷ درصد) در مقطع کارشناسی ارشد بوده و در مورد دانشجویان دختر نیز بیشترین درصد به مقطع کارشناسی ارشد تعلق گرفته است. در هر سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تعداد دانشجویان پسر نسبت به دانشجویان دختر بیشتر بوده است.

جدول شماره ۲- توزیع درصد فراوانی پایان‌نامه‌ها برحسب مقطع تحصیلی به تفکیک جنس

جنس / مقطع تحصیلی	زن	مرد	کل
کارشناسی	۱۱/۵	۲۶/۶	۳۸/۱
کارشناسی ارشد	۱۷/۰	۴۱/۷	۵۸/۷
دکترا	۰/۵	۲/۸	۳/۲
کل تعداد	۶۳	۱۵۵	۲۱۸
درصد	۲۸/۹	۷۱/۱	۱۰۰

از مجموع ۲۱۸ پایان‌نامه مورد بررسی در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری، ۶۳ پایان‌نامه توسط دانشجویان دختر (۲۹ درصد) و ۱۵۵ پایان‌نامه توسط دانشجویان پسر (۷۱ درصد) نگاشته شده است. این مسئله نشان‌دهنده فزونی مردان نسبت به زنان در مقاطع تحصیلی آموزش عالی به خصوص در مقاطع کارشناسی ارشد بوده است که با توجه به آمارهای موجود در مورد بالا بودن پذیرفته‌شدگان دختر در رشته‌های علوم انسانی بطور عام و علوم اجتماعی بطور خاص، بنظر می‌رسد در آینده فارغ‌التحصیلان رشته جمعیت‌شناسی را نیز بیشتر دختران تشکیل دهند. لازم به ذکر است که برای اولین بار پذیرفته‌شدگان دختر در رشته جمعیت‌شناسی در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه تهران در سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۳ بیش از پسران بوده است.

توزیع پایان نامه ها برحسب رشته تحصیلی به تفکیک جنس

با توجه به بین رشته ای بودن رشته جمعیت شناسی و ارتباط آن با سایر رشته ها، علاوه بر پایان نامه های رشته جمعیت شناسی، پایان نامه های مرتبط با موضوعات جمعیتی در رشته های دیگر علوم اجتماعی و رشته های آمار زیستی و حیاتی، بهداشت عمومی و آموزش بهداشت، پرستاری و مامایی نیز مورد بررسی قرار گرفتند. همان طور که در جدول ۳ ملاحظه می گردد، پایان نامه های رشته جمعیت شناسی با $24/4$ درصد بیشترین رقم را به خود اختصاص داده اند و پایان نامه های رشته آمار حیاتی و زیستی با اختصاص $16/5$ درصد از پایان نامه های مورد بررسی در ردیف بعدی قرار گرفته اند. رشته پرستاری و مامایی با $0/5$ درصد کمترین فراوانی را دارا می باشد.

جدول ۳- توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها برحسب رشته تحصیلی به تفکیک جنس

رشته تحصیلی	جنس	زن	مرد	کل
جمعیت شناسی		۱۰/۱	۲۴/۳	۳۴/۴
جامعه شناسی		۱/۴	۳/۲	۴/۶
مردم شناسی		۰/۵	-	۰/۵
آمار زیستی و حیاتی		۳/۷	۱۲/۸	۱۶/۵
بهداشت عمومی و آموزش بهداشت		۳/۲	۶/۹	۱۰/۱
پرستاری و مامایی		۰/۵	-	۰/۵
علوم اجتماعی*		۹/۶	۲۳/۴	۳۳/۰
سایر		-	۰/۵	۰/۵
کل	تعداد	۶۳	۱۵۵	۲۱۸
	درصد	۲۸/۹	۷۱/۱	۱۰۰

* توجه: با عنایت به اینکه گرایش دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی در برخی پایان نامه ها مشخص نشده بود، لذا کلیه پایان نامه های مقطع کارشناسی ذیل حوزه علوم اجتماعی گنجانده شد.

توزیع پایان نامه ها بر حسب موضوع به تفکیک جنس، مقطع تحصیلی و روش تحلیل

جدول ۴ توزیع پایان نامه ها بر حسب موضوع، جنس، و مقطع تحصیلی را نشان می دهد. براساس نتایج حاصله، بیشترین مطالعات جمعیتی در طول دوره مورد مطالعه به ترتیب در زمینه های باروری (۲۰/۶ درصد)، ویژگی های جمعیتی استان ها (۱۴/۳ درصد) و بهداشت و تنظیم خانواده (۱۴/۲ درصد) بوده، و مطالعات جمعیتی در زمینه های جمعیت و آموزش، سیاست های جمعیتی، و جمعیت و مسکن به ترتیب با ۱/۴، ۰/۵، ۰/۵ درصد موضوعاتی بوده اند که کمتر مورد توجه قرار گرفته اند. از مجموع پایان نامه هایی که توسط دانشجویان دختر انجام شده، باروری با ۲۰/۶ درصد بیشترین فراوانی را داشته و در بین دانشجویان پسر نیز تحقیق در زمینه باروری با ۲۰/۶ درصد در راس قرار گرفته است.

جدول ۴ - توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها بر حسب موضوع به تفکیک جنس و مقطع تحصیلی

موضوع	جنس			مقطع تحصیلی		
	دختر	پسر	مجموع	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
ازدواج و طلاق	۱۱/۱	۵/۲	۶/۹	۱۲/۰	۲/۹	-
باروری	۲۰/۶	۲۰/۶	۲۰/۶	۶/۰	۳۰/۵	۱۴/۳
بهداشت و تنظیم خانواده	۱۳/۷	۱۴/۸	۱۴/۲	۸/۰	۱۹/۵	۲۸/۶
جمعیت و اشتغال	۶/۱	۹/۷	۷/۳	۹/۶	۵/۵	۱۴/۳
جمعیت و آموزش	۳/۲	۰/۶	۱/۴	-	۲/۲	-
جمعیت و توسعه	۳/۲	۶/۵	۵/۵	۸/۴	۳/۹	-
جمعیت و شهرنشینی	۹/۵	۲/۶	۴/۶	۹/۶	۱/۶	-
جمعیت و مسکن	-	۰/۶	۰/۵	-	۰/۸	-
رشد جمعیت	۳/۲	۳/۹	۳/۷	۶/۳	۳/۹	-
زنان	۱۴/۳	۱/۳	۵	۶/۹	۱/۶	۱۴/۳
سیاست های جمعیتی	۱/۶	-	۰/۵	-	۱/۲	-
مرگ و میر	۹/۵	۱۲/۲	۱۱/۵	-	۱۸/۰	۲۸/۶
مهاجرت	۳/۲	۴/۵	۱/۴	۲/۱	۶/۳	-
ویژگی های جمعیتی استان	۶/۳	۱۷/۴	۱۴/۳	۳۲/۷	۲/۳	-
مجموع	۶۳	۱۵۵	۲۱۸	۸۲	۱۲۸	۷
تعداد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
درصد						

نتایج جدول در مورد موضوع و مقطع تحصیلی نیز بیانگر این است که بیشتر پایان نامه های مقطع کارشناسی (۳۳/۷ درصد)، در زمینه ویژگی های جمعیتی استان ها بوده است. در مقطع کارشناسی ارشد، پایان نامه های مرتبط با باروری، بهداشت و تنظیم خانواده و مرگ و میر به ترتیب با ۳۰/۵، ۱۹/۵ و ۱۸ درصد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده اند و در مقطع دکتری، پایان نامه های بهداشت و تنظیم خانواده و مرگ و میر با ۲۸/۶ درصد به طور مساوی بیشترین فراوانی را دارا می باشند.

علاوه بر آن، در جدول ۵ توزیع پایان نامه ها برحسب موضوع و روش تحلیل نیز بررسی شده است. از مجموع ۲۱۸ پایان نامه مورد بررسی، ۵۴/۱ درصد آنها از روش های اسنادی و سرشماری، ۳۹ درصد از روش های میدانی و تنها ۶/۹ درصد آنها از هر دو روش تحلیل - اولیه و ثانویه - بهره گرفته اند. با توجه به توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها برحسب روش و به تفکیک موضوع، ملاحظه می گردد موضوعات جمعیت و شهرنشینی، بهداشت و تنظیم خانواده، و باروری به ترتیب با ۱۰۰/۰، ۷۷/۴ و ۵۷/۸ درصد موضوعاتی بوده اند که در مطالعات خود از روش تحلیل اولیه استفاده نموده اند، و از سوی دیگر جمعیت و مسکن (۱۰۰ درصد)، ویژگی های جمعیتی استان ها (۹۳/۵ درصد)، جمعیت و اشتغال (۸۷/۵ درصد)، جمعیت و توسعه، رشد جمعیت، و مرگ و میر (۷۵/۰ درصد) به ترتیب بیشترین درصد را در استفاده از روش تحلیل ثانویه به خود اختصاص داده اند. موضوعات مهاجرت، جمعیت و آموزش و ازدواج و طلاق نیز با ۶۶/۷ درصد در رتبه بعدی قرار داشته اند.

جدول ۵- توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها بر حسب موضوع و روش تحلیل مورد استفاده

موضوع	روش تحلیل		
	اولیه	ثانویه	ترکیبی
ازدواج و طلاق	۲۳/۳	۶۶/۷	-
باروری	۵۷/۸	۲۵/۶	۶/۷
بهداشت و تنظیم خانواده	۷۷/۴	۹/۷	۱۲/۹
جمعیت و اشتغال	۶/۳	۸۷/۵	۶/۳
جمعیت و آموزش	۲۳/۳	۶۶/۷	-
جمعیت و توسعه	۲۵/۰	۷۵/۰	-
جمعیت و شهرنشینی	۱۰۰/۰	-	-
جمعیت و مسکن	-	۱۰۰/۰	-
رشد جمعیت	۱۲/۵	۷۵/۰	۱۲/۵
زنان	۳۶/۴	۴۵/۵	۱۸/۲
سیاست های جمعیتی	-	-	۱۰۰/۰
مرگ و میر	۲۸/۰	۶۸/۰	۴/۰
مهاجرت	۱۱/۱	۶۶/۷	۲۲/۲
ویژگی های جمعیتی استان	۶/۵	۹۳/۵	-
مجموع	۸۵	۱۱۸	۱۵
تعداد			
درصد	۳۹/۰	۵۴/۱	۶/۹

محدوده مورد مطالعه پایان نامه ها

در جدول ۶ محدوده مورد مطالعه پایان نامه ها مشخص شده است. در بین محدوده های تفکیک شده، پایان نامه هایی که کل کشور را در بررسی خود مورد مطالعه قرار داده اند، با ۲۸/۴ درصد بیشترین میزان را دارا می باشند و پایان نامه هایی که یک شهرستان را جامعه آماری خود انتخاب نموده اند، با ۲۵/۲ درصد در ردیف بعد قرار گرفته و سپس پایان نامه هایی که در محدوده یک شهر انجام شده اند، با ۱۷/۹ درصد در مرحله بعدی می باشند. در مجموع، بیشتر مطالعات جمعیتی مورد مطالعه در سطح کلان و ملی انجام شده است. نوع مطالعات انجام شده حاکی از مقایسه تطبیقی پایان نامه هایی است که محدوده مورد مطالعه آنها دو یا چند شهرستان از یک استان و دو یا چند شهر از یک استان و یا دو یا چند روستا از یک استان بوده است. این نوع مطالعات در بین پایان نامه های مورد بررسی در مجموع ۱۵/۲ درصد را به خود اختصاص داده اند.

جدول ۶- توزیع فراوانی پایان نامه ها بر حسب محدوده مطالعه

محدوده مطالعه	درصد
کل کشور	۲۸/۴
یک استان	۴/۶
دو یا چند استان	۲/۷
یک شهرستان	۲۵/۲
دو یا چند شهرستان از یک استان	۰/۹
یک شهر	۱۷/۹
دو یا چند شهر از استان های مختلف	۲/۳
شهرک	۰/۹
یک روستا	۱/۴
دو یا چند روستا از یک استان	۲/۸
دو یا چند روستا از استان های مختلف	۵/۵
سایر	۵/۶
مجموع	۲۱۸
تعداد	۱۰۰
درصد	

در جدول ۷ پایان نامه ها بر حسب محدوده مورد مطالعه به تفکیک روش تحلیل بررسی شده اند. پایان نامه هایی که در سطح استان انجام شده اند، با ۳۷/۳ درصد بیشترین فراوانی را در استفاده از روش تحلیل اولیه داشته اند. مطالعات انجام شده در سطح روستا با ۲۴/۱ درصد بیشترین فراوانی را در استفاده از روش تحلیل ثانویه به خود اختصاص داده اند و پایان نامه هایی که در سطح استان کشور انجام شده اند، با ۲۳/۳ درصد بیشترین فراوانی را در استفاده از روش ترکیبی دارا بوده اند.

جدول ۷- توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها برحسب محدوده مورد مطالعه به تفکیک روش تحلیل

روش تحلیل	اولیه	ثانویه	ترکیبی
محدوده مورد مطالعه			
کل کشور	۹/۳	۴/۷	۶/۷
استان	۳۷/۳	۱۵/۳	۳۳/۳
شهرستان	۸/۵	۷/۱	۱۳/۳
شهر	۲۸/۰	۲۸/۲	-
روستا	۱۱/۰	۳۴/۱	۳۶/۷
سایر	۵/۹	۱۰/۶	۲۰/۰
مجموع	۱۱۸	۸۵	۱۵
تعداد			
درصد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

در جدول ۸ پایان نامه ها بر حسب موضوع و محدوده مورد مطالعه مشخص شده اند. پایان نامه هایی که در محدوده کل کشور انجام شده اند، با ۲۸/۴ درصد بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند. با در نظر گرفتن محدوده مورد مطالعه به تفکیک موضوع، پایان نامه های مربوط به ازدواج و طلاق (۴۰/۰ درصد)، جمعیت و اشتغال (۷۵/۰ درصد)، جمعیت توسعه (۳۳/۳ درصد)، جمعیت و شهرنشینی (۸۰/۰ درصد)، رشد جمعیت (۶۲/۵ درصد)، زنان (۶۳/۶ درصد) و سیاست های جمعیتی (۱۰۰ درصد)، با بیشترین فراوانی در محدوده کل کشور انجام شده اند.

علاوه بر آن، پایان نامه های مربوط به جمعیت و اشتغال و ویژگی های جمعیتی استان ها به ترتیب با ۶۶/۷ و ۷۴/۲ درصد بیشترین فراوانی را در محدوده شهرستان داشته اند و پایان نامه های مربوط به باروری (۲۴/۴ درصد)، بهداشت و تنظیم خانواده (۲۸/۷ درصد) و مهاجرت (۴۴/۴ درصد) با بیشترین فراوانی در محدوده شهر انجام شده اند. پایان نامه های مربوط به مهاجرت با اختصاص ۴۴/۴ درصد بیشترین فراوانی را در محدوده روستا داشته است. براین اساس ملاحظه می گردد که بیشترین مطالعات انجام شده به ترتیب در محدوده کل کشور، شهرستان و شهر، و کمترین مطالعات انجام شده از حیث محدوده مورد مطالعه استان و روستا بوده است.

جدول شماره ۸- توزیع فراوانی پایان نامه ها برحسب موضوع به تفکیک محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه موضوع پایان نامه ها	کل کشور	استان	شهرستان	شهر	روستا	سایر	کل	
							تعداد	درصد
ازدواج و ملاق	۴۰/۰	-	۱۲/۲	۳۳/۳	۶/۷	۶/۷	۱۵	۱۰۰
باروری	۱۵/۶	۱۱/۱	۱۵/۶	۲۴/۴	۱۵/۶	۱۷/۸	۴۵	۱۰۰
بهداشت و تنظیم خانواده	۲/۲	۲/۲	۲۵/۵	۲۸/۷	۱۲/۹	۶/۵	۳۱	۱۰۰
جمعیت و اشتغال	۷۵/۰	-	۱۸/۸	-	۶/۲	-	۱۶	۱۰۰
جمعیت و آموزش	۳۳/۳	-	۶۶/۷	-	-	-	۳	۱۰۰
جمعیت و توسعه	۲۳/۳	۶/۷	۲۵/۰	۸/۲	-	۱۶/۷	۱۲	۱۰۰
جمعیت و شهرنشینی	۸۰/۰	۱۰/۰	-	-	-	-	۱۰	۱۰۰
جمعیت و مسکن	-	-	۱۰۰/۰	-	-	-	۱	۱۰۰
رشد جمعیت	۶۲/۵	۲۵/۰	-	-	-	۱۲/۵	۸	۱۰۰
زنان	۶۳/۶	۹/۱	۱۸/۲	۹/۱	-	-	۱۱	۱۰۰
سیاست های جمعیتی	۱۰۰/۰	-	-	-	-	-	۱	۱۰۰
مرگ و میر	۲۸/۰	۱۲/۰	۱۶/۰	۴۰/۰	۴/۰	-	۲۵	۱۰۰
مهاجرت	۱۱/۱	-	-	۴۴/۴	۴۴/۴	-	۹	۱۰۰
ویژگی های جمعیتی استان ها	۶/۵	۶/۵	۷۴/۲	۶/۵	۳/۲	۳/۲	۳۱	۱۰۰
مجموع	۶۲	۱۸	۵۷	۴۶	۱۹	۱۶	۲۱۸	۱۰۰
تعداد	۲۸/۴	۸/۲	۲۶/۱	۲۱/۱	۸/۷	۷/۲		
درصد								

توزیع پایان نامه ها بر حسب دانشگاه و موضوع پایان نامه

در جدول شماره ۹ پایان نامه های مورد بررسی برحسب جنس و دانشگاه مورد بررسی قرار گرفته است. بیشترین پایان نامه هائی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند به دانشجویان دختر و پسر دانشگاه تهران اختصاص دارد. از آنجا که رشته جمعیت شناسی به عنوان یکی از حوزه های علوم اجتماعی در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران دایر است، و با توجه به این که کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد جمعیت شناسی و برخی از دانشجویان دوره کارشناسی نیز موضوعات جمعیتی را به عنوان موضوع پایان نامه خود انتخاب می کنند، بیشتر پایان نامه های جمعیتی به دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران اختصاص داشته است و علاوه بر آن با توجه به بین رشته ای بودن این رشته و ارتباط آن با رشته های پزشکی و بهداشت، برخی از دانشجویان رشته های مذکور نیز به بررسی موضوعات جمعیتی پرداخته اند.

جدول شماره ۹- توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها برحسب دانشگاه به تفکیک جنس

دانشگاه	جنس	زن	مرد	کل
تهران		۸۵/۷	۸۷/۹	۸۶/۷
تربیت مدرس		۹/۵	۹/۷	۹/۶
شهید بهشتی		-	۰/۶	۰/۵
علوم پزشکی ایران		۴/۸	۱/۹	۲/۸
سایر		-	۰/۶	۰/۵
مجموع	تعداد	۶۳	۱۰۰	۲۱۸
	درصد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

همچنین ۸۵/۷ درصد دانشجویان دختري که موضوع پایان نامه آنها در زمینه موضوعات جمعیتی می باشد، و در بین پسران نیز، ۸۷/۹ درصد از دانشجویان پسر که به مطالعه موضوعات جمعیتی پرداخته اند، دانشجوی دانشگاه تهران بوده اند.

باتوجه به بین رشته ای بودن رشته جمعیت شناسی و مشترک بودن تنها برخی از موضوعات جمعیتی در بین رشته های مختلف از جمله بهداشت و تنظیم خانواده و مرگ و میر، پایان نامه های دانشجویان دانشگاه های مورد نظر که یکی از سه موضوع فوق را به عنوان موضوع پایان نامه خود انتخاب کرده اند، مورد مقایسه قرار گرفت.

در جدول ۱۰ ملاحظه می گردد که از مجموع ۱۰۱ پایان نامه ای که موضوع آنها در بین دانشگاه های مورد بررسی مشترک می باشد، دانشجویانی که باروری، بهداشت و تنظیم خانواده و مرگ و میر را به عنوان موضوع پایان نامه خود انتخاب کرده اند، ۷۵/۲ درصد پایان نامه ها توسط دانشجویان دانشگاه تهران، ۱۷/۸ درصد توسط دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی و ۶ درصد توسط دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایران انجام گرفته است. علاوه بر آن در بین دانشگاه هایی که موضوعات مشترک جمعیتی مورد بررسی قرار گرفته، باروری موضوع مشترکی بوده که بیشترین فراوانی را در تمامی دانشگاه های مورد نظر به خود اختصاص داده است.

جدول شماره ۱۰- توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها بر حسب موضوع به تفکیک دانشگاه

کل	علوم پزشکی ایران	شهید بهشتی	تربیت مدرس	تهران	دانشگاه موضوع
۴۴/۶	۲/۰	۱/۰	۶/۹	۲۴/۷	باروری
۳۰/۷	۲/۹	-	۵/۰	۲۲/۸	بهداشت و تنظیم خانواده
۲۴/۸	۱/۱	-	۵/۹	۱۷/۸	مرگ و میر
۱۰۱	۶	۱	۱۸	۷۶	مجموع تعداد
۱۰۰/۰	۰/۶	۱/۰	۱۷/۸	۷۵/۲	درصد

توزیع پایان نامه ها بر حسب دهه

همان طور که در جدول ۱۱ ملاحظه می گردد، از بین پایان نامه های مورد بررسی تا پایان سال ۸۰ بیشترین پایان نامه ها با ۴۶/۸ درصد در دهه ۷۰ نگاشته شده است. از جمله دلایل این امر را می توان افتتاح رشته جمعیت شناسی در این دهه و توجه به مسائل جمعیتی بویژه باروری، بهداشت و تنظیم خانواده و نیز مرگ و میر نام برد.

جدول شماره ۱۱- توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها بر حسب سال های مورد بررسی به تفکیک

کل	مرد	زن	جنس سال های مورد بررسی
۶/۴	۷/۱	۴/۸	بی تاریخ
۰/۵	۰/۶	-	دهه ۳۰
۷/۸	۵/۲	۱۴/۳	دهه ۴۰
۲۱/۱	۲۰/۶	۲۲/۲	دهه ۵۰
۱۲/۸	۱۴/۲	۹/۵	دهه ۶۰
۴۶/۸	۴۸/۴	۴۲/۹	دهه ۷۰
۴/۶	۳/۹	۶/۳	سال ۱۳۸۰
۲۱۸	۱۵۵	۶۳	مجموع تعداد
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	درصد

در دهه ۴۰ و قبل از آن، از بین ۲۲ پایان نامه، پایان نامه های مرتبط با ویژگی های جمعیتی استان ها با ۳۱/۳ و سپس پایان نامه های جمعیت و شهرنشینی با ۲۱/۹ بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند (جدول ۱۲). در دهه ۵۰ ویژگی های جمعیتی استان ها (۲۷/۰ درصد) و ازدواج و طلاق (۱۵/۲ درصد) موضوعاتی بوده اند که بیشتر مورد بررسی قرار گرفته اند. در دهه ۶۰ بهداشت و تنظیم خانواده با ۲۵/۷ درصد و مرگ و میر با ۲۸/۶ درصد بیشتر از موضوعات دیگر مورد مطالعه قرار گرفته و در دهه ۷۰ تا سال ۱۳۸۰ نیز باروری با ۲۶/۸ درصد و بهداشت و تنظیم خانواده با ۱۹/۶ درصد مهمترین موضوعات مورد بررسی بوده اند. یکی از دلایل مهم توجه به موضوعات باروری، بهداشت و تنظیم خانواده و مرگ و میر از دهه ۶۰ به بعد، بالا بودن میزان رشد جمعیت از یک سو و آغاز سیاست های کنترل جمعیت طی دهه ۶۰ (سال ۱۳۶۷) از سوی دیگر می باشد. علاوه بر آن با توجه به این که مولفه های باروری و مرگ و میر مهمترین فاکتورهای تاثیرگذار در میزان رشد جمعیت می باشند، با شروع و گسترش دوره کارشناسی ارشد جمعیت شناسی توجه به این متغیرهای اساسی جمعیت شناختی این موضوعات طی دهه های ۶۰ و ۷۰ بیشتر شده است.

همچنین طی دهه های مورد بررسی برخی از حوزه های جمعیتی در برخی از دوره ها کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند و در برخی از دوره ها هیچ مطالعه ای در زمینه موضوع مورد نظر صورت نگرفته است. از جمله موضوعات جمعیتی که در برخی از دوره ها اصلا به آنها توجهی نشده است، عبارتند از ازدواج و طلاق در دهه ۶۰، جمعیت و آموزش و نیز جمعیت و مسکن، زنان در دهه ۴۰ و ۶۰، سیاست های جمعیتی در دهه های ۴۰، ۵۰ و ۶۰، مرگ و میر در دهه ۵۰، و نیز مهاجرت در دهه های ۴۰ تا ۶۰. شاید بتوان علت این امر عدم حساسیت برخی حوزه ها و محوریّت نداشتن آن حوزه ها در برخی دوره ها دانست. در دهه ۴۰ مرگ و میر با ۲/۱ درصد، ازدواج و طلاق، بهداشت و تنظیم خانواده و نیز رشد جمعیت هرکدام با ۶/۲ درصد موضوعاتی بوده اند که کمتر مورد توجه قرار گرفته اند. در دهه ۵۰ باروری، جمعیت و توسعه و نیز رشد جمعیت هر کدام با ۲/۴ درصد موضوعاتی بوده اند که کمتر مورد بررسی قرار گرفته اند. در دهه ۶۰ جمعیت و اشتغال، جمعیت و توسعه، جمعیت و شهرنشینی و رشد جمعیت هرکدام با ۲/۶ درصد کمتر مورد بررسی قرار گرفته، و در دهه ۷۰ نیز موضوعاتی نظیر سیاست های جمعیتی، جمعیت و آموزش و نیز جمعیت و مسکن هرکدام با ۰/۹ درصد موضوعاتی بوده اند که کمتر مورد توجه قرار گرفته اند.

جدول شماره ۱۲ - توزیع درصد فراوانی پایان نامه ها بر حسب دهه به تفکیک موضوع

دهه	دهه ۲۰	دهه ۵۰	دهه ۶۰	دهه ۷۰ سال تا سال ۱۳۸۰	موضوع پایان نامه ها
۶/۳	۱۵/۲	-	۵/۴	ازدواج و طلاق	
۹/۴	۴/۴	۲۵/۷	۲۶/۸	باروری	
۶/۳	۶/۵	۱۴/۳	۱۹/۶	بهداشت و تنظیم خانواده	
-	۱۲/۰	۲/۶	۸/۰	جمعیت و اشتغال	
۶/۳	-	-	۰/۹	جمعیت و آموزش	
۶/۳	۴/۳	۲/۶	۶/۳	جمعیت و توسعه	
۲۱/۹	۲/۲	۲/۶	۰/۹	جمعیت و شهرنشینی	
-	-	-	۲/۱	جمعیت و مسکن	
۶/۳	۴/۳	۲/۶	۲/۷	رشد جمعیت	
-	۱۲/۱	-	۴/۵	زنان	
-	-	-	۰/۹	سیاست های جمعیتی	
۲/۱	-	-	۱۴/۳	مرگ و میر	
-	-	-	۸/۰	مهاجرت	
۳۱/۳	۳۷/۰	۷/۱	۱/۸	ویژگی های جمعیتی استان	
تعداد	۳۲	۴۶	۲۸	۱۱۲	مجموع
درصد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	

علاوه بر آن برخی از حوزه های جمعیتی از جمله تحولات خانواده و سالخوردگی جمعیت موضوعاتی هستند که در هیچ دوره ای مورد بررسی قرار نگرفته اند. ذکر این نکته ضروری است که بیشتر پایان نامه های دهه ۵۰ و قبل از آن به صورت توصیفی بوده و به تدریج در دهه های اخیر نوع مطالعات جمعیتی از حالت توصیفی صرف خارج شده و به صورت توصیفی - تحلیلی درآمده است.

خلاصه

پژوهش حاضر با هدف بررسی سیر پایان نامه های جمعیت شناسی در ایران و ارزیابی کلی از مطالعات انجام شده در این زمینه، و نیز بمنظور ارائه اطلاعاتی برای دانشجویان و محققین جمعیتی به منظور ارائه چشم اندازی برای آینده مطالعات جمعیتی به انجام رسیده است. بدین منظور ابتدا ضمن مروری مختصر بر سابقه مطالعات جمعیتی در ایران، روش مورد استفاده در انجام این پژوهش ارائه گردیده و سپس یافته های پژوهش به تفصیل مورد بررسی قرار گرفت.

در این پژوهش سعی گردیده تا حد امکان پایان نامه های موجود در زمینه مطالعات جمعیتی، جمع آوری و مورد بررسی قرار گیرند. اما با توجه به عدم دسترسی به کلیه کتابخانه های موجود در تهران و نیز کتابخانه های دانشگاههای سراسر کشور، سعی گردید تا حد امکان پایان نامه های رشته جمعیت شناسی و رشته هایی که به نوعی در ارتباط مستقیم با موضوعات جمعیتی هستند و در دانشگاههای دولتی تهران به انجام رسیده اند مورد بررسی قرار گیرند.

نتایج این بررسی نشان می دهد که با عنایت به محوریت رشته جمعیت شناسی در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، بیشترین پایان نامه های انجام شده در این بررسی توسط دانشجویان رشته جمعیت شناسی در مقطع کارشناسی ارشد بویژه در دهه ۱۳۶۰ به بعد به انجام رسیده است. از سوی دیگر با توجه به عدم وجود دوره دکترای جمعیت شناسی در دانشگاه های تهران، پایان نامه های دانشکده های پزشکی و بهداشت در مقطع دکتری به مطالعات جمعیتی پرداخته و یکی از دلایل در اولویت قرار گرفتن موضوعاتی نظیر بهداشت و تنظیم خانواده در مقطع دکتری همین امر بوده است.

تحقیق حاضر بیانگر فزونی تعداد دانشجویان پسر نسبت به تعداد دانشجویان دختر در کلیه مقاطع مورد بررسی می باشد و نسبت جنسی به نفع دانشجویان فارغ التحصیل پسر در سال های مورد بررسی بوده است. با اینحال، بررسی پایان نامه های جمعیتی به تفکیک جنس نشان می دهد که تعداد دانشجویان دختر در بعضی دوره ها (دهه ۵۰ نسبت به دهه ۴۰ و نیز دهه ۷۰ نسبت به دهه ۶۰) افزایش داشته است. شاید یکی از دلایل افزایش تعداد دانشجویان دختر در دهه ۴۰ و ۵۰، وجود روند توسعه و نوسازی و توجه بیشتر دولت به برنامه های عمرانی، و بویژه گسترش آموزش دختران در این دهه ها باشد.

با در نظر گرفتن نوع روش مورد استفاده، بیشترین روش مورد استفاده در پایان نامه های جمعیتی مورد مطالعه، استفاده از روش های ثانویه و به عبارتی استفاده از مطالعات اسنادی و سرشماری در تحلیل داده ها می باشد. پایان نامه های مرتبط با ویژگی های جمعیتی استان ها، بیشترین استفاده را از روش های سرشماری (ثانویه) داشته است که نوع مطالعات مذکور، تنها استفاده از این روش را در بررسی موضوع می طلبد و به همین دلیل ویژگی های جمعیتی استان ها نیز بالاترین درصد استفاده از روش های سرشماری و اسنادی را به خود اختصاص داده است. پایان نامه های باروری بیشترین درصد را در استفاده از روش های اولیه به خود اختصاص داده و پایان نامه های بهداشت و تنظیم خانواده با استفاده از تلفیق هر دو روش در صدر قرار دارند. بررسی پایان نامه های مورد بررسی نشان داد که بیشتر پایان نامه های انجام شده در دهه های ۳۰، ۴۰ و ۵۰ که همه در مقطع کارشناسی انجام شده اند به صورت توصیفی بوده و در سال های دهه های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰ که پایان نامه ها عمدتاً در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری انجام شده از حالت توصیفی صرف خارج شده و به صورت توصیفی - تحلیلی در آمده است. این امر به نوعی حاکی از توجه عمیق تر و جدی تر و علاقمندی دانشجویان مذکور به انجام تحقیق مورد نظر در سال های اخیر می باشد.

بدون شک مطالعات انجام شده در دهه های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ تاثیر قابل توجهی بر شکل گیری و جهت گیری مطالعات جمعیتی طی دهه های بعدی داشته است. با این حال به دلیل محدود شدن ارتباطات بین المللی و عدم امکان انجام تحقیقات مشترک بین المللی در این رشته در دهه بعد از انقلاب اسلامی، و نیز عدم وجود فارغ التحصیلان جدید در دهه های ۶۰ و ۷۰، تحقیقات جمعیت شناسی کمتر تحت تاثیر یافته های جدید جمعیت شناسی در سطح بین المللی بوده اند.

در دهه های ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ مطالعات انجام شده پیرامون ویژگی های جمعیتی استان ها بارز است. احتمالاً دلیل توجه بیشتر به این موضوع و انجام پایان نامه های متعدد در این زمینه جدای از علایق فردی دانشجویان، با جو محرومیت زدایی و توجه بیشتر به استان ها مرتبط است. علاوه بر آن رشته جمعیت شناسی طی این دهه ها تازه شکل گرفته بود (بویژه مقطع کارشناسی در دهه ۱۳۵۰) و بیشتر مطالعات انجام شده در این زمینه به صورت توصیفی بوده، و یا به بررسی مونوگرافی و ویژگی های جمعیتی استان ها با استفاده از داده های سرشماری پرداخته اند. در دهه های ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ باروری و بهداشت و تنظیم خانواده از جمله موضوعاتی است که بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند. به نظر می رسد این

امر علاوه بر وجود علایق فردی، از سیاست های جمعیتی در دوران سازندگی و توجه بیشتر به مسئله کاهش رشد جمعیت و تنظیم در اثر بروز مشکلات ناشی از افزایش رشد جمعیت طی سال های گذشته متأثر باشد. شروع دوره کارشناسی ارشد جمعیت شناسی و توجه دانشجویان به انتخاب باروری بعنوان یکی از متغیرهای اصلی جمعیت شناسی از دیگر دلائل این امر می باشد.

نتایج پژوهش نشان می دهد که باروری مهمترین موضوعی بوده است که مطالعات انجام شده پیرامون آن در محدوده کل کشور انجام شده است و علاوه بر آن ازدواج و طلاق، جمعیت و اشتغال، جمعیت و توسعه، جمعیت و شهرنشینی، رشد جمعیت، زنان و سیاست های جمعیتی از جمله موضوعاتی بوده اند که در محدوده کل کشور انجام شده اند. امروزه توجه به مطالعات جمعیتی در محدوده های خردتر به منظور برنامه ریزی جامعتر ضروری به نظر می رسد.

علاوه بر آن، یکی از نقاط ضعف مطالعات جمعیتی، عدم توجه به بین رشته ای بودن جمعیت شناسی و ارتباط آن با سایر رشته های علوم اجتماعی و انسانی از جمله اقتصاد، جامعه شناسی و مردم شناسی می باشد. وجود برخی از موضوعات مشترک جمعیتی و بهداشتی از جمله تنظیم خانواده، باروری و مرگ و میر عملاً ارتباط بیشتری بین رشته ها جمعیت شناسی با رشته های بهداشت و آماری حیاتی وجود داشته است. توجه به بین رشته ای بودن جمعیت شناسی و بهره گیری از روشها، مفاهیم و تئوریهای سایر رشته های مرتبط می تواند بر نوع مطالعات جمعیت شناسی و کیفیت آنها تاثیر قابل توجهی داشته باشد. بعنوان مثال، استفاده از روشهای مردم شناسانه در بررسی های جمعیت شناختی می تواند کیفیت شناخت مسائل و نیز نوع تحلیل موضوعات جمعیتی که عمدتاً از طریق روشهای جمعیتی بهره گرفته می شود را ارتقاء بخشد. با اینحال، با عنایت به پیشرفت و گسترش روشهای جمعیت شناسی در دنیا، بمنظور تخصصی نمودن مطالعات جمعیتی بایستی بکارگیری روشها و تکنیکهای جدید جمعیت شناسی در تبیین موضوعات جمعیتی سرفصل آموزش جمعیت شناسی قرار گیرد.

عدم توجه به برخی از حوزه های مطالعات جمعیتی در برخی از دوره ها (نتایج جدول ۱۲) بیانگر خلاءهای تحقیقاتی در این زمینه از مطالعات جمعیتی است. در مجموع موضوعات جمعیت و مسکن، سیاست های جمعیتی و نیز جمعیت و آموزش موضوعاتی هستند که مطالعات اندکی پیرامون آنها در دهه های گذشته به انجام رسیده است. علاوه بر آن

موضوعاتی نظیر تحولات خانواده و سالخوردگی جمعیت و نیز رابطه برخی موضوعات جمعیتی با در نظر گرفتن قومیت ها و مذهب از جمله موضوعاتی هستند که طی چهار دهه گذشته تحقیقی پیرامون آنها به انجام نرسیده است. با توجه به تحولات آینده جمعیتی در آینده، موضوعاتی از قبیل تحولات خانواده، بهداشت تولید مثل و نیز تاثیر زنجیره امراض و بیماریها در سلامت و بقاء جمعیت، آینده باروری سطح پایین، افزایش امید زندگی و پیامدهای آن از جمله سالخوردگی جمعیت، موضوعات پیچیده مربوط به تحرکات و مهاجرت های بین المللی توجه محققین را در آینده به خود جلب خواهند نمود. رشد و توسعه آموزش جمعیتی از یکسو، و بروز مسائل جدید جمعیتی در قرن آینده از دیگر سو، مستلزم خلاقیت و پویائی محققین و دانشجویان در مساله یابی و تحقیق در زمینه مسائل نوظهور جمعیتی در جامعه می باشد.

تحقیق حاضر گامی در جهت شناخت موضوعات مورد مطالعه جمعیتی توسط دانشجویان رشته جمعیت شناسی در کشور بود. هر چند آموزش و تحقیقات جمعیت شناسی در کشور در دهه های اخیر پیشرفت قابل توجهی داشته است، ولی تحولات اساسی در این رشته در سطح بین المللی در دهه های اخیر (پالونی ۲۰۰۲ لوکاس ۱۹۹۴) ضرورت بازنگری آموزش جمعیت شناسی در ایران بمنظور برنامه ریزی جامع آموزشی و تحقیقاتی در این رشته را بیش از پیش مبرهن می سازد.^۱

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- در سال های اخیر توجه به آموزش جمعیت شناسی و ضرورت بازنگری موضوعات مورد مطالعه این رشته توسط گروه کاری آموزش جمعیت شناسی در اتحادیه بین المللی مطالعات جمعیتی (International Union for the Scientific Studies of Population) بررسی شده است. نتیجه فعالیت های تحقیقاتی و سمینارهای این گروه به صورت مقالاتی در سال ۲۰۰۲ در شماره LVIII مجله GENUS درج گردیده است.

منابع

الف) منابع فارسی

- آزاد ارمکی. تقی، ۱۳۷۹، جامعه شناسی جامعه شناسی در ایران، چاپ اول، تهران.
- دواس، دی. ای، ۱۳۷۶، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایبی، چاپ اول، تهران.
- دانشکده علوم اجتماعی، ۱۳۸۱، سیر تحول علوم اجتماعی در ایران، دانشگاه تهران، تهران.
- صدیق سروستانی، رحمت الله، ۱۳۷۹، فراتحلیل مطالعات انجام شده در ایران، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۵، ۶۷-۱۰۳
- کاظمی پور و دیگران، ۱۳۷۳، کتابنامه تشریحی جمعیت شناسی، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، بخش تحقیقات جمعیت شناسی، دانشگاه تهران.
- لطفی، ماهرخ، ۱۳۶۹، کتابشناسی گزیده جمعیت و نیروی انسانی، تهران، سازمان برنامه و بودجه.
- محسنی، منوچهر و کوثری، مسعود، ۱۳۷۸، وضعیت تحقیقات اجتماعی و فرهنگی در ایران، تهران، انتشارات رسانش.
- نراقی، احسان و آیتی، عطا، ۱۳۷۹، نظری به تحقیقات اجتماعی در ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات مهارت.

ب) منابع انگلیسی

- Booth. H, and Hayes. A. 2000, "Sixteen Years of JAPA: A content analysis of the Australian Population Association", *Journal of Population Research*, 17 (2): 199-212.
- Guzzo. R, Booth. S., Hayes. R., 1987, *Meta – Analysis in B. Staw & L. Cummings (eds), Researcher in Organizational Behaviour, Vol 9.*
- Hanger, J. E, Sehmith. F and Bjakson. G., 1984, "Meta – Analysis: Cumulating Research Finding Access Studies", Beverly Hills, Sage.
- Palloni, A. 2002, Rethinking the teaching of demography: new challenges and opportunities, *Genus*, LVIII (3-4) : 35-70.